

**ON SOME ISSUES OF RESEARCH ON BIOGRAPHY AND REPERTOIRE OF THE GREAT
EPIC SINGER ZANIIN JILKER'S [1860-1940]**

M. Ganbold

Mongolia

Zaniin Jilker, an epic singer of Altain Uriankhai, was born in khoshun (county) of Darkhan prince of Altai Uriankhai right wing, presently Chingel soum of Altai province of Xinjiang Uyghur autonomous region of China, in 1860. This famous epic singer had lived herding livestock and hunting in the areas of Khalzan burgedtei, Ar Khujirt, Ehen Khujirt, Shiver and Ar tsagaan Burgas of Duut soum, Khovd aimag of Mongolia, after the residential place of Altain Uriankhai people was divided the into parts of territories of Mongolia and China since 1930s. According to the true fact, he was singing panegyrics or eulogy at the ceremony to worship the Bayanzurkh ovoo (stone shrine on mountain pass) of Ar Khujirt (basin of Deluun River) in Khovd aimag (province) in 1930.

Zaniin Jilker, the epic singer had three daughters named Buya, Zokio and Orolmaa. They were born from his first wife. Zokion's son Rentsen, a Jilker's grandson, became a good epic singer later. Orolmaa married to Baatar Galdambuu, a hunter of Senkher river, Altain Uriankhai, and their children raised as famous epic singers. After his first wife passed away, Jilker married to a woman named Toshil and they adopted a girl. That girl's name is Javzan Jilker. Presently, Javzan and Javzan's son Davaasuren live in Ulaanbaatar using Jilker's name as their surnames.

Modern scientific research about famous epic singers of Altain Uriankhai started with the research about the great singer Jilker. Russian scholar Vladimircov B.Y, who met him, noted that "...Jilker assumed that when he thought about any epic and its theme, he could easily remember parts of the events as like they were seen in his eyes. And that was fortune for him given by fairy hero and invisible force"

He was a good singer with strong voice who used to be invited to families to sing a long epic and sing praise of Altai. It is said that when he visited families to sing, the lord of Altai, a small, limp black old man, always followed him and sat on his legs.

The 14 epics and incomplete oral version of the praise of Altai sung by him were inherited to us through the singers such as Sh.Buyan, S.Choisure, G.Baatar, T.Shirendev, Z.Rentsen, B.Urtnasan and B.Avirmed who were trained by Jilker's discipline.

Zaniin Jilker was a good hunter, wrestler and fortuneteller besides being an epic singer. He told people's fortune with stones "meeting" with deities of Altai to help his local people.

Today his descendants have been as main keepers, transmitters and bearers of this great cultural heritage called "heroic epics". In short words, Zaniin Jilker was a spiritual support for Altain Uriankhai people of Senkher river.

Appendix:

Epic singer Jilker's musical instrument "tovshuur". Museum of Khovd aimag. 2013

Zaniin Jilker's grandchildren. From the left hand side: Mongolian State prize winner Avirmed Baatar, a famous storyteller of Altain Uriankhai, and his older brother Urtnasan Baatar, a famous singer. 29.08.1998. In the summer camp of Bituut, region of Khokh belchir of Duut soum, Khovd aimag.

ОЛОНХО «НУРГУН БООТУР» -ЫГ ТУРК ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛСАН НЬ

Л.Н. Герасимова

ОХУ. Якут Улс

Туульсын бүтээлийг гадаад хэлнээ орчуулах нь туулийн судалгааг шинэ түвшинд гаргахад чухал нөхцөлүүдийн нэг болдог. Туркийн эрдэмтэн Мурат Эрсоз К.Г.Оросингийн «Дьулуруйар Ньургун Боотур» Олонхогийн эх хэрэглэгдэхүүнд тулгуурлан эрдмийн зэрэг хамгаалан юм. Тэрбээр 2004-2005 онд Сахад ирж якут хэл сурч Олонхогийн судалгааны эх хэрэглэгдэхүүийг цуглуулжээ. Энэ судалгаа 3 жил үргэлжилжээ.

Чухам яагаад «Дьулуруйар Ньургун Боотур»-ыг сонгон авсан болохыг асуухад, Саха ард түмний Олонхо-гийн хамгийн чухал хэсэг нь, түүний уламжлалыг хурц тодорхой илэрхийлдэг гэж хариулсан билээ. Түүний бүтээл *Олонхо* ба Якут аман зохиолын мөн чанарыг гүнзгий судлан манай ард түмний аугаа их туульсын талаарх төсөөллийг Саха ард түмний шүтлэг бишрэл, зан үйл, уламжлал зэргийн хамтаар турк хэлээр дамжуулан харуулахыг зорьжээ.

Тэрбээр орчуулгыг нэлээд сайн хийж Туркэд хэвлүүлсэн нь судлаачдаас шинжлэх ухааны чамбай орчуулга болсон гэсэн үнэлэлтийг авчээ. 2010 онд 1000 хувь хэвлэгдсэн уг ном «Якутын баатарлаг тууль «Дьулуруйар Ньургун Боотур» (Saha (Yakut) Türklerin Culuruyar Nurgun Bootur Destanı) нэрээр ийнхүү гарчээ.

Олонхо «Дьулуруйар Ньургун Боотур» турк хэлнээ орчуулагдсаны ач холбогдол нь Турк дэх Якуттай холбоотой залуу судлаачдын шинэ үеийн сонирхолыг татах, төлөвшүүлэх, ялангуяа якут аман зохиолын судлалд чухал алхам болжээ. Тиймээс гадаадын турк судлаачид хүн төрөлхтний соёлын өвийн нэгэн дурсгал олонхо хэмээх саха туультай бидний хэлээр дамжуулан танилцах боломж олгож байна.

ПЕРЕВОД ОЛОНХО «ДЬУЛУРУЙАР НЬУРГУН БООТУР» НА ТУРЕЦКИЙ ЯЗЫК

Л.Н. Герасимова

Республика Саха (Якутия), РФ

Перевод эпосов на языке других народов является важным условием популяризации и исследования эпических памятников на новом уровне. Турецкий ученый Мурат Эрсоз защитил свою докторскую диссертацию на материале олонхо К. Г. Оросина «Дьулуруйар Ньургун Боотур».

Доктор Эрсоз в 2004-2005 годах приезжал в республику, изучал якутский язык и в то же время собирал материалы по олонхо, общался с населением, знакомился с культурой и жизнью народа и при возвращении на родину написал свою диссертацию, более 3 лет занимался переводом олонхо. На вопрос «Почему именно это олонхо он выбрал?» он ответил так: «Во-первых, «Дьулуруйар Ньургун Боотур» является самым известным и особо важным олонхо для народа саха и, во-вторых, это олонхо чистый пример устной народной литературы якутов и к тому же в нем полностью и ярко выражены все традиционные особенности олонхо» [5, с. 8] [пер. мой – Г. Л.].

По содержанию работы Мурата Эрсоза можно сказать, что автор предпринял попытку раскрыть глубину значения олонхо и устной литературы якутского народа, а также показать смысл верований, религии, обычаев и традиций народа и ознакомить все это с турецкой публикой, чтобы у неё было правильное представление о великом эпосе народа саха.

Исследование состоит из трех частей, включает перевод олонхо К. Г. Оросина „Дьулуруйар Ньургун Боотур“ на турецкий язык. Как отмечает М. Эрсоз, переводить олонхо было довольно сложно, так как из-за структуры предложений, богатства художественно-образительных средств, удивительно образного мира фразеологизмов и пословиц якутского языка возникли определенные трудности. Несмотря на все это, он смог достигнуть своей цели.

Это издание в Турции стала самой первой работой по научному переводу, посвященной якутскому эпосу и получила высокую оценку специалистов. В качестве примера приведем слова генерального секретаря «Тюрксоя» Дюсена Касеинова:

«Эта работа, без сомнения, внесет не только новый научно-практический вклад в тюркское эпосоведение, но будет играть и значительную роль в изучении разных аспектов фольклора тюркских народов, начиная с тюркской мифологии и тюркских эпосов. Поэтому «Дьулуруйар Ньургун Боотур» следует рассматривать как первый шаг в проведении исследований по якутскому фольклору. А исследования Тюркского фольклора будут неполными, если не будет исследований по фольклору народа саха. Невозможно понять борьбу Кероглы и Болу Бея, не анализируя борьбу Ньургун Боотура против подземных, злых мифологических сил. С этой точки зрения, этот эпос поможет в рассмотрении Тюркских эпосов как одно целое». [5, с.7] (пер. мой — Г.Л.)

Труд издан в 2010 г. тиражом 1000 экз. под эгидой международной организации тюркской культуры «ТЮРКСОЙ» под названием «Якутский героический эпос «Дьулуруйар Ньургун Боотур»» (Saha (Yakut) Tьrklerinин Culuruyar Nurgun Bootur Destani).

ТЮРКСОЙ – это международная культурная организация, объединяющая тюркоязычные страны, основной целью которой является установление сотрудничества между тюркскими народами для сохранения, развития и передачи будущим поколениям общих материальных и культурных памятников тюркских народов [6].

Значимость перевода олонхо «Дьулуруйар Ньургун Боотур» на турецкий язык состоит в том, что он свидетельствует о появлении нового поколения молодых ученых в Турции, которые связывают свои научные интересы с якутской темой, в частности, с якутским фольклором. Теперь зарубежный тюркский мир может ознакомиться с нашим эпосом на родном языке и, таким образом, происходит расширение границ распространения героического эпоса олонхо – Шедевра Устного и Нематериального Наследия Человечества.

Использованная литература:

1. Дьулуруйар Ньургун Боотур. Текст Оросина К.Г. Редакция текста, перевод и комментарии Г.У. Эргиса. – Якутск, 1947.
2. Ньургун Боотур Стремительный: Якутский героический эпос олонхо. П. Ойунский/ Перевод В. Державина. – Якутск, 1975.
3. Рыбальченко Т. Е. Турецко-русский и русско-турецкий словарь – Дрофа, 2009.
4. Эрсоз М., Турция сахаларга сыһыаннаах үлэлэр уонна Ю. И. Васильев туһунан ахтыы / Выступление на международной научно-практической междисциплинарной конференции «Сравнительно-сопоставительное изучение тюркских языков» - Якутск, 2012.
5. Эрсоз М., «Якутский героический эпос «Дьулуруйар Ньургун Боотур»» (Saha (Yakut) Tьrklerinин Culuruyar Nurgun Bootur Destani) - Анкара, 2010.
6. <http://ru.wikipedia.org/>

THE TRANSLATION OF OLOMKHO “NYURGUN BOOTUR” INTO TURKISH LANGUAGE (INFORMATION REPORT)

Gerasimova Liliya

Republic of Sakha (Yakutia), Russia

Key words: epic, olonkho, translation, Turkish, Yakut folklore.

Translation of epics into the language of other nations is an important condition in research and popularization of epic monuments to a new level. The most important meaning of translation of olonkho “Djuluruyar Nyurgun Bootur” into Turkish language by Turkish scientist Murat Ersoz is that it indicates the emergence of a new generation of young scientists in Turkey, which link their research interests with the theme of the Yakut people, in particular, with the Yakut folklore. Murat Ersoz protected his thesis for a doctor’s degree on material олонхо К. Г. Оросин “Djulurujar Nyurgun Bootur”. The doctor Ersoz came to the republic of Sakha in 2004-2005, studied Yakut language while collecting materials on olonkho, communicated with people, got acquainted with Yakut culture, then returned home and wrote his dissertation, being engaged in translation of olonkho more than 3 years. To question “Why exactly he chose olonkho?” he answered: “First,” Djulurujar Nyurgun Bootur “is the most known and significant olonkho for Yakut people. Secondly, the olonkho is the pure example of Yakut verbal literature with all traditional features” [5,.8] [trans. by G.L.]. With his work, the author made an attempt to open the deeper meaning of olonkho, verbal literature of Yakut people, as well as to show the sense of beliefs, religion, customs and the traditions of the Yakut people and to introduce them through the great Yakut epic olonkho to Turkish public.

The research consists of three parts, including the translation of olonkho „Djulurujar Nurgun Bootur’ into Turkish language by K.G. Orosin. As M.Ersoz noted, translating olonkho was rather difficult due to the structure of the proposals, treasures of art-graphic means, surprisingly-shaped world of phrases and the proverbs of Yakut language.

This edition in Turkey became the first work on scientific translation devoted to Yakut epics and received a high evaluation from specialists. The secretary general “Tyurksoya” Dyusen Kaseinov spoke that “This work, most certainly, will introduce not only a new scientific-practical contribution to Turkic epic studies, but will play a significant role in studying different aspects of the folklore of Turkic peoples, beginning with Turkish mythology and Turkish epics. Therefore “Djulurujar Nyurgun Bootur” should be considered as the first step in accomplishing researches on Yakut folklore. And researches of Turkish folklore will be incomplete, if there lack the research on Yakut folklore. It is impossible to understand struggle of Kerogly and Bolu Beya, not analysing N’urgun Bootura’s fight against underworld and evil mythological forces. From this point of view, this epic will help to see Turkish epics as a whole”. [5, с.7] (пер. my is Г. Л.)

Importance of translation of olonkho “Djulurujar Nyurgun Bootur” into Turkish language is that it reveals the new generation of young scientists in Turkey, who pay scientific interests for Yakut topics, in particular, with Yakut folklore. Now foreign Turkish world can be acquainted with our Yakut epos in their native language and, in such a manner, the boundaries to disseminate the heroic epos olonkho registered in the Intangible Oral Heritage List of Humanity will be broadened.

БУРИАДЫН БААТАРЛАГ ТУУЛИЙН ЗҮЙРЛЭЛТ ШҮЛЭГ

Гымпилова Сэсэгма

ОХУ. Буриад улс

Ардын аман зохиол бүтээлүүд нь нийгмийн тогтолцооны үнэлэмжийг тодорхойлоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Учир нь тэдгээр нь тухайн үеийн хүмүүсийн ертөнцийг үзэх үзэл, хүмүүс хоорондын харилцааны тогтолцооны талаар ойлголт өгч мөн тэдний оюуны ухамсарын үндэс болдог. Оршихуйн тухай үндсэн асуудал болох хүмүүсийн ертөнцийг үзэх үзлийг зүйр цэцэн үгэнд товч тодорхой харуулсан байдаг. Зүйр цэцэн үгээр хүний зан байдлын үнэлэмжийг тодорхойлдог. Мөн сургаалт үлгэр нь туулийн эхийг бүтээхэд онцгой үүрэг гүйцэтгэдэг онцлогтой тул Буриадын баатарлаг туульс (аман зохиол, домог, үлгэр)-ын уран сайхны хамгийн гол дүрслэх хэрэглүүрүүдийн нэг юм.

Зүйр цэцэн үгийн ертөнцийн тухай дүр зургийн төвд хүн, түүний оюун санаа болон хүний соёл, эдийн засгийн, нийгмийн үйл ажиллагааг байгаль дэлхий (ургамал, амьтны аймаг)-тай холбоотойгоор зүйрлэн дүрсэлдэг. Учир нь хүн төрөлхтний амьдралын утга учир нь байгаль дэлхийтэй харьцах харьцаа, үнэлэмжээр биелэлээ олдог.

Буриадын зүйрлэлт шүлэг-сургаалт үлгэр нь хүний харилцааны янз бүрийн нахцөл байдлыг уран яруу тусгасан байдгаараа бодит утгатай, уран яруу дүрслэлт бүтэцтэй байдаг. Зүйр цэцэн үгс нь байгалийн амьтай, амьгүй юмс үзэгдлийг холбосон шинжилсэн байдгаараа нийгмийн хамгийн гол түлхүүр ойлголт болсон “Хүн” гэдэг концептийг тодорхойлдог.

Буриад үлгэрт “Гэр бүл. Гэр бүлийн харилцаа”, “Эх нутаг ба харийн орон”, “Бүлэг доторх хүний байр суурь”, “Эрэгтэй, эмэгтэй хүн”, “Залуу ба өтөл нас”-ны тухай хэсэг зүйр үгс байдаг.

Нэгдүгээр хэсэг: “Гэр бүл, харилцаа”. Зүйр үгэнд хамтын амьдрал, овог аймгийн тухай хүмүүсийн ойлголтыг тусгасан байна. Хүний амьдралын гол үйл явдал болох гэрлэлт, төрөх, оршуулга зэргийн талаар дүрсэлжээ.

Хоёрдугаар хэсэг: “Эх нутаг”. Энэ тухай ойлголтыг дүрсэлдэг бөгөөд уугуул хүний эх нутгийн тухай үнэлэмж, харийн хүний хувьд түүний үнэлэмж гэсэн хэдэн хэсэгт хуваагдаж болно.

Гуравдугаар хэсэг: “Бүлэг доторх хүний байр суурь” зүйр үгэнд бүлэг доторх хүмүүсийн харилцаа холбоог дүрсэлдэг.

Дөрөвдүгээр хэсэг: “Эрэгтэй, эмэгтэй хүн”-д өнгөрсөн үед эрэгтэй эмэгтэй хүмүүсийн ажил үүргийн ялгааг тусгасан зүйр үгс багтана.

Тавдугаар хэсэг: “Залуу, өтөл нас”-ыг зүйр үгэнд ахмад үеийн хүмүүсийн амьдралын туршлага, залуу болон нас биед хүрсэн эр хүнийг дүрсэлдэг.

Эдгээрээс гадна эцэг эхчүүд болон хүүхдүүдийн харилцааг дүрсэлсэн зүйр үгс байх бөгөөд эцэг эх нь үр хүүхдээ асарч, буцаад үр хүүхдүүд нь эцэг эхээ асардаг талаар дүрсэлжээ.

Аман зохиолын эхийг судлахад хүн үргэлж зүйрлэлийн орон зайн төвд байна. Зүйр цэцэн үгийн